

Türk elləri: Saxa-Yakut türkləri (1)

Əziz Mustafa

Rusiyanın ən ucaq yerlərindən birində yerləşən və dafalarla rus işğalının ən ağır nəticələrini öz üzərində hiss edən və sayca daha çoxduq təskil edən türk ellərindən biri də Yakut-Saxa türkləridir. Yakut-Saxa türklərinin sayı təxminən 500 min nəfər hesab edilir. Saxa Respublikası Rusiya Federasiyasının ən böyük regionu, habelə dünyanın ən böyük inziabət əyalətidir. Əgər Saxa müstəqil dövlət olsaydı, dünyada arazisində görə yeddinci dövlət olardı (3103,2 min km²). Lakin əhali sayına görə Rusiyada ən son yerlərdən birini tutur. 1, 3 milyon nəfər əhali olan Saxa Respublikasında yaşayarılan 50 faizdən çoxunu, təxminən 570-590 min nəfərini Saxa-Yakut türkləri təşkil edir. Ölkədə yaşayan saxa-yakutların arasında asimilyasiya siyasəti nəticəsində ruslaşmış və özlərini türk hesab edən, ancaq antropoloji cəhətdən türk olduqları aydın hiss edilən cəssaylı saxa-yakutları var. Saxa Respublikası tabii ehtiyatların çoxluğuna görə potensial böyük olan bölgədir.

Qeyd edək ki, 1922-ci ildə Yakutiya Muxtar Respublikası yaradıldı. 1990-cı ildə Yakutiyanın dövlət suverenitetinə dair akt qəbul edilmişdir. 1991-ci ildə hazırkı adını (Saxa Respublikası) almışdır.

Paytaxtı Yakutsk (Saxa Dqokousayk) səhəridir

Saxa Respublikası inzibati cəhətdən 33 rayona (yakut dilində - ulusa) bölünür. Respublikanın əhəli 13 səhərdə, 55 səhər tipli qəsəbədə, 551 kənddə (ümumi 587 yaşayış məntəqəsində) məskunlaşmışdır.

Saxa Respublikasında yayılmış əsas dinlər pravoslavlıq, protestantizm (əsasən baptizim və alliançilər), katoliklik (XIX əsərdə Polşa və Litvadan sürgün edilənlər nəsiləri və XX əsərdə buru köçənlər), islam (XIX əsərdə sürgün edilən tatar və başqırların nəsiləri və müəstər dövərdə Orta Asiya və Şimali Qafqazdan buru köçmüş səxərlər), buddizmdir (buruyatlar). Saxalının aksəriyyəti anənəvi yakut dininə inanır.

Ümumiyyətlə, Saxa-Yakut türklərinin dini inancında digər türk xalqları kimi samənizmin izlərini özündə təsərrif qoruyub saxlamışdır. Hətta asimilyasiya siyasəti nəticəsində ruslaşmayan qonur qalan yakut türkləri arasında belə samənizmin özünü göstərməkdədir.

"Bəli demək mümkündürsə ruslaşmış yakutları xristian dininə özlərini sax oland samənizmi ala-

matlı, saman ruhu gətirmişlər. Onlar xristian olmalarına baxmayaraq, samənizmi adətini və ənənələrini günümüzədə belə yaşatmışda davam etdirir. Digər tərəfdən də, ruslaşmış və dinini dəyişdirmiş saxa-yakutlarda sükk ruhu, türk adət-ənənələri özünü pənahə sükk hiss etdirir. Saxa yakutların günümüzədəki vəziyyəti aradaşın tədqiqatçılarıdan biri yazır ki, ruslaşmış yakutları özərlərini rus adlandırsalar da ruhu və mənən türk olaraq qalmışda davam etdirir. Onlar yalnız antropoloji kimliklərini, yakut olduqlarını deyil, həm də ruslara xas ol-

türkcədən çox uzlaşmışdır. Mütəvəssilərin fikrincə, bunun da səbəbi sözlükdən dilə yerli tunqus-mancur (evenk və even), moqol və fin-üqər dillərindən çox sayda yaz substratın qarışmasıdır. Görkəmli türköloq Fərhad Zeynalovun yazdığına görə, yakut dilində özünü göstərən fərqlənmələr bir tərəfdən bu dillən an qədım türk qəbilə və tayfa birləşmələrinin təməklənməsi nəticəsində ortaya çıxmış, sonralar yeni türk dilləri, əsasən Sibir türkləri (xakas, sor, tuva, çilim və s.) ilə təməklənməsi və ən başlıcası isə moqol, tunqus-mancur, evenk

dan zaman dilimində bu xalqın inancını xüsusi tədqiq olunmuşdur. Həmin dövərdə daha çox saxa-yakutların yaşadığı ölkənin coğrafiyası, bu xalqın tarixi və etnoqrafiyası diqqət mərkəzində olmuşdur (İvanov, 1974, səh. 77). S.A. Tokarevin fikrincə, XVII-XVIII əsrlər ilk rübündə regiona göndərilən ekspedisiyalara rəhbərlik etmiş İ.K. Kirillov, V.N. Tateşev, Q.F. Miller, İ. Q. Qmelin və Y. İ. Lindermanın qeydləri o qədər ətraflı və zəngindir ki, Sibirin etnoqrafiyası barədə əvvəz mənbə rolunu oynayan birlə (Tokarev, 1966, səh. 87).

Saxa-yakutların inancını sisteminin bilavasitə tədqiq obyektinə çevirməsi əsasən XIX-XX əsrləri əhatə etməkdədir ki, bu istiqamətdə İ. A. Xudaykovun, N. A. Vitasevskinin, V. M. İonovun, E. K. Pekarskinin, V. L. Serqevskinin, V. F. Trotsanskiyin, S. V. Yasinskiyin, N. N. Vasilyevin amoyirni xüsusi qeyd etməklə zəmindir. N. A. Alekseyev (Alekseyev, 1984, səh. 11-12) həmin dövərdə dəfə edilmiş tədqiqat əsərlərini küçü qrupa ayırır. 1. Yakutların inancında barədə sosial proqramların nəticələri (Solov'yev, 1976; Pripuzov, 1884; Slepov, 1886); 2. Yakutların inanc sistemini barədə onların etnoqrafiyasına bəsr edilmiş tədqiqatlar çərçivəsində toxunulması (Middendorf, 1896, səh. 789-828; Maak, 1887; Xudakov, 1969; Serqevskiy, 1896); 3. Xüsusi diqqətə layiq mövzulu tədqiqatlar (Vitasevskiy, 1890; Östremskiy, 1897; Trotsanskiy, 1904; Prikloskiy, 1886; Pekarskiy, Vasilyev, 1910).

Baxtivar Tunçay daha sonra yazır: "Saxa-yakutların toplanan yarıdaşın dastanları çüzi fərqlərə baxmayaraq, Altayda yazı köçürülən məstəllər barəzdir. Bu da təbii. Çünki ham altaylı, həm də saxa-yakutlar məscud türklərlər və bütün bu dastanlar da ümumiyyətlə məhiyyəti bəşərdir.

Türklərin dini inancın mənbələri

Türk düşüncəsindən müəyyən qədər uzaq düşmüş kimi görünən Sibirin ən soyaq və uzaq nöqtəsində yerləşən Saxa türkləri (yakutları) son əsərdə ruslaşmayan qonur qalanlarına baxmayaraq, özlərini milli-etnik mənsubiyyətlərini, dini inanclarını qoruyub saxlaya birlər. Rus işğalı və xristianlaşmaya mənə qalmaları nəticəsində türk düşüncəsindən uzaq düşən Saxa türkləri bu gün keçmiş səhərlərini düzəltməyə çalışırlar.

mayan adət-ənənələrini və yakut-saxa ruhunu yaşatmaqdadır. Onlar özlərini rus adlandırsalar da, onlarda rus dilində danışmaqdan qeyri-ruslara xas olan nə isə bir əlamət tapmaq mümkündür deyil.

Yakut-Saxa türklərinin etnogenez

Yakut-Saxa türklərinin türk olduğu şübhə doğurmur və onlar müəyyən qədər uzaqlarda türk düşüncəsindən təəcir olunmuş vəziyyətdə yaşamasına baxmayaraq, türklüklerini qismən də olsa qoruyub saxlaya bilməmişlər. Bununla bağlı Baxtivar Tunçay "Saxa-Yakut türkləri: milli, rəvayət və dastanlar: saxa-yakutların tarixi etnogenezinin aynası kimi" adlı əsərində yazır ki, Saxa-Yakut xalqların etnogenezini də bağlı məqamın təsərrifdə əks etdirən "Ə. Soqotov" dastanı, əlcə də bu xalqların dil ömni əsas nüvəsinin xalıs türk elementləndirilmiş olduğunu birmənəli şəkildə təsərrif edir. Əlcə də aparılmış genetiki testlər də eyni səydan xəbər verir. Bununla belə, saxa-yakut türkcəsi cüvəs türkcəsi ilə yanaşı kök (ana)

dillərinin təsiri altında olması ilə izah oluna bilər (Zeynalov, 1981, səh. 335).

Yeni bir vaxtlar Lena çayı hövzəsinə kətləvi köç edən türk-sak tayfaları buranın aborigen xalqları ilə qaynayıb-qarışmış, nəticədə saxa-yakut xalqı yaranmışdır. Bu bə səbəbdən də ənənəvi və kosmoqonik təəvvüləri Sibir və Altayın digər türk xalqlarının mifik təəvvüləri ilə üst-üstə düşən saxa-yakutların mifoloji sistemində digər türk xalqlarının mifoloji sistemlərinə sax olan atıq, anarəvi personajları adlarına rast gəlinir. Əvəzində isə digər türk xalqlarından fərqli personajlarına üzləşinir. Halbuki eynən saxa-yakutları kimi sakların birləşmə və rüsləndirən sayılan saqay türklərinin əsas mifoloji personajları ilə Altay, xakas, sor, kumandı və s. türk xalqlarının mifik personajları tam bir eyniyyət təşkil edir.

Baxtivar Tunçay əsərindənin əsasında qeyd edir ki, XVII əsrdə yazı mənbələrində saxa-yakutların inancın barədə qeydlər çox nadir hallarda rast gəlinir. Eyni hal XVIII əsrdə ilk rübündə davam etməkdədir. Yeni sözləg-